

در شهر بادگیرها قرار دارد قلعه خرائق و منار جنبان آن

آرزو احمدزاده، راهنمای طبیعت‌گردی

این بار با قطار به سمت یزد می‌رویم. صبح به یزد می‌رسیم و با اتوبوسی که از قبل هماهنگ کرده بودیم به سمت اردکان حرکت می‌کنیم. مقصد اصلی ما روستای خرائق از توابع اردکان است که در ۸۵ کیلومتری شهر یزد واقع شده است. خرائق که در گذشته خورائق یا خورنق نامیده می‌شده را به معنای محل برآمدن خورشید یا محل تولد خورشید می‌دانند. در واقع این نام تغییر یافته هورنه است همانند دیگر نام‌های پارسی کهن یا میانه چار تغییرات عربی شده و هور (خورشید) به خور و نه (از مصدر نهیدن یا نهادن یا هشتن که از مصدرهای پارسی کهن است و در شاهنامه فردوسی از آن بارها استفاده شده‌است) به نق تشکیل شده‌است. جلوی کاروانسرای خرائق از اتوبوس پیاده شدیم و وارد کاروانسرا شدیم. کاروانسرا فضایی قدیمی و دلچسبی دارد که قدمت آن به دوره ساسانی برمی‌گردد. کاروانسرای خرائق از نوع کاروانسراهای دشتی است که عموماً یک طبقه و به سبک بنای شاه عباسی ساخته شده‌اند. این رباط چهار تیمچه دارد که سه‌تای آن‌ها مسقف و یکی بدون سقف است.

سقف اغلب صفاها نوک تیز و شیب‌دار است. بامها مسطح و کم‌شیبند و سقف فضاها و اتاق‌های بزرگ کاملاً قوسی‌اند. سقف تیمچه‌ها با آجر پوشیده شده و اگر کسی در وسط تیمچه پایش را بر زمین بکوبد صدای آن در سقف گنبدی شکل تیمچه تا چند لحظه به نوحه‌جالی تکرار می‌شود. این کاروانسرا به شکل حیاط مرکزی است که اتاق‌ها و صفا‌هایی با طاق‌های هلالی دور آن را گرفته‌اند. بعد از صرف صبحانه کمی در کاروانسرا گشتیم و عکاسی کردیم. و پس به سمت قلع‌ه خرائق حرکت کردیم. قلع‌ه خرائق مربوط به دوران‌های تاریخی پس از اسلام است. قدمت قلع‌ه و برج و باروی آن زمان ساسانیان یعنی ۱۸۰۰ سال پیش ذکر شده‌است.

یکی از عجایب قلع‌ه کوچه‌های پیچ در پیچ و هولناک آن است که برای غافلگیر کردن دزدان و راهزنان مورد استفاده قرار می‌گرفته‌طور که یکی از این کوچه‌ها به کوچه گرگ معروف است. این قلعه یکی از بزرگترین قلعه‌های مسکونی روستایی استان یزد است و همانند نمایشگاهی است که غرفه‌های آن از خشت و گل ساخته شده‌است. این قلعه از آن مجموعه‌هایی است که نشانه‌های مقاومت را برای حفظ موجودیت و اصلت برای استان یزد به ارمان آورده است. مساحت این قلعه حدود یک و یک‌دهم هکتار است و اطراف قلعه حصارهایی است که آن را احاطه کرده‌است و موجب استحکام آن می‌شود. این بافت قدیمی دارای ۸۰ خانه است که بیشتر آن دو یا سه طبقه است و متناسب با توانایی اقتصادی و موقعیت اجتماعی قلعه نشینان طراحی و ساخته شده‌است. دیوارهای قلعه از خشت و گل است و سقف آن از تیرهای چون حصیرهای البافی، چوب و پوشال است. این خانه دارای سقف‌های گنبدی و گهواره‌ای است و دارای شش برج نگهداری است که متصل به بدنه قلعه است. همچنین این قلعه دارای چهار دروازه به نام‌های دروازه بالا، پایین، رضا خان سرداری و خالو است و اطراف قلعه کوچه‌های باریکی است که معروفترین آن همان کوچه گرگ است. در خصوص نامگذاری این کوچه به نام گرگ باید گفت در گذشته موقع ورود غارتگران به قلعه، مردم این روستا آن‌ها را به دنبال خود به این کوچه می‌کشاندند. یکی از عجایب این قلعه مناره جنبان آن است. این منار یکی از سه منار جنبان قابل تکان خوردن در ایران است. از این مناره که مرتفع‌ترین بنای منطقه است و از چند کیلومتری دیده می‌شود در قدیم به عنوان فانوس خانه یا برج دیده‌بانی استفاده می‌شده‌است. از پله‌های مناره بالا رفتیم. پله‌های بلند و فضای تاریک و تنگ مناره ترسی در دل ایجاد می‌کند. ترسی که در تمام قلعه‌ها جاریست.

نگاهی به صنایع دستی احیا شده رشتی دوزی به بهانه روز ملی رشت

نقش رنگین قلاب بر دل ابریشمین ماهوت

و نقش پردازی شروع به قلاب دوزی می‌نمودند. از نمونه‌های بسیار نفیس می‌توان به یک جفت به سه شیوه رایج اشاره نمود که متعلق به سده ۱۳ه.ق می‌باشد، که استاد حسین رشتی به دستور مخبرالدوله قلاب دوزی نموده است. این کار حداقل ۴ سال به طول انجامید و در نوع خود بی‌نظیر است. هم اکنون حدود ۲۱۲ هنرمند رشتی دوز در سطح استان گیلان فعالیت می‌کنند. نقوش مورد استفاده در رشتی دوزی عبارتند از بازوبندی، بند رومی، بته جقه، ترمه‌ای، گل بادامی، بته جقه‌ای شاخ گوزنی، بته جقه قهر و آشتی، گل و بوته، گل و مرغ و...

مواد مورد نیاز

مواد اولیه این صنعت شامل: پارچه ماهوت یا مخمل و نخ‌های الوان ابریشمین است. الف- ابزار کار برای قلاب‌دوزی: جریده یا کارگاه (چوب مخصوص کار قلاب‌دوزی) شامل دو قطعه چوب تقریبی طول ۱۰۰ سانتی‌متر و به عرض ۱۰ سانتی‌متر با ضخامت ۵ سانتی‌متر که در یک طرف به میخ و به یکدیگر متصل در سوی دیگر به وسیله مانعی که در فاصله ۴۰ سانتی‌متر از انتهای وسیله گذاشته شده از یکدیگر جدا و حالتی گیره مانند دارد تشکیل یافته‌است. ب- قلاب نوک تیز و بدون انحنا با یک بریدگی مورب در فاصله ۵ میلی‌متری نوک قلاب. ج- چهار پایه مخصوص معروف به کتل که مخصوص نشیمن قلاب‌دوز است و از چوب نراد ساخته شده است.

نقشه یا طرح مورد نظر: برای قلاب‌دوزی نیاز به طرح می‌باشد و این طرح‌ها اکثراً نقشه‌هایی هستند که از گذشته به جای مانده و طی سالیان متمادی از آن استفاده شده است. نقوش مورد استفاده در رشتی دوزی عبارتند از بازوبندی، بند رومی، بته جقه ترمه‌ای، گل بادامی، بته جقه‌ای شاخ گوزنی، بته جقه قهر و آشتی، گل و بوته گل و مرغ و...

موارد مصرف

رشتی دوزی در حال حاضر برای تزئین سجاده، جاقراآنی، لبه پرده زیرلبوایی، رویه میز، رویه کوسن رویه دمپایی زنانه، کفش زنانه بقیچه سوزنی و... مورد استفاده قرار می‌گیرد.

نقوش رشتی دوزی

نقوشی که در این هنر به کار می‌روند دو نوع هستند: ۱) گلدوزی که از قدیم بوده و به صورت الگویی ثابت مورد استفاده قرار می‌گیرد. ۲) نقوش ابتکاری (ابداعی) به طوری که با نقوش قدیم مطابقت داشته باشد. مثل نقشه، چادری ستونی، هشتی تاجی شب بی حاشیه دارد (در حدود ۳۰ سال پیش، از این طرح استفاده می‌کردند و حاشیه اطراف آن کار ابتکاری است بدون نقشه روی پارچه قلاب‌دوزی می‌کنند

نقشه‌های قلاب دوزی را به پنج دسته تقسیم نموده‌اند: ۱- نقشه‌های اقتباسی: از نقشه‌های قدیم که استاد کارهای قدیمی به حداءعاً رسانیده بودند. ۲- نقشه‌های ابتکاری جدید: باید با صنعت قلاب‌دوزی مطابقت داشته باشد. ۳- نقشه آثار قدیمی: برگ، گل و ساقه به رنگ طبیعی بر روی ماهوت پیاده می‌شد.

۴- نقشه هندسی: که به شکل‌های مختلف می‌باشد. ۵- نقشه سلیقه‌ای: چنان که از نامش پیداست به سلیقه افراد بستگی دارد در گیلان ترسیم نقوش قلاب‌دوزی اغلب ذهنی بوده و اکثراً از قدیم نسل به نسل منتقل شده است. نقوشی که بیشتر مورد توجه بوده و بازار بهتری دارد نقوش‌های قدیمی کج بوته‌ای نقشه ترنجی و گرد می‌باشد.

مضمون نقش‌ها

سوزن دوزان موضوعات مختلف اجتماعی، سیاسی، فرهنگ عامه دینی و اقتصادی را پس از طراحی

بختیاری‌ها صورت خورشید خانم را به بر روی طلسم‌ها کشیده و قلاب دوزی می‌کنند و آن را بر روی دیوار خانه‌ها، در عروسی‌ها و یادر اتاق بچه‌ها برای دفع چشم زخم می‌آویزند. اما زیباترین آثار قلاب دوزی مربوط به شهر رشت است؛ به همین سبب به آن «رشتی دوزی» نیز می‌گویند. البته در مهیاد قلاب دوزی‌هایی بسیار شبیه به قلاب دوزی‌های رشت وجود دارد اما همانند آن از تنوع رنگی برخوردار نیست. چند نمونه از این آثار زیبا در موزه هنرمندان معاصر صنایع دستی ایران در ولنجک نگهداری می‌شود.

تاریخچه دقیقی از قلاب‌دوزی در گیلان در دسترس نیست. داده‌های باستان‌شناسی حاکی از سابقه تاریخی قلاب‌دوزی در منطقه گیلان است و در کشف‌های باستان‌شناسی در لولمان گیلان قطعاتی از مله دوزی و قلاب‌دوزی بدست آمده که پژوهشگران آن را متعلق به دوره هخامنشیان می‌دانند. قدیمی‌ترین نمونه‌های رشتی دوزی جدا از مجموعه‌های خصوصی، در موزه استان قدس رضوی و موزه هنرهای تزئینی ایران نگهداری می‌شود. در ترکیه، این هنر به تقلید از رشتی‌ها در قرن اخیر معمول شده با این تفاوت که قطعات ماهوت به جای این که در هم فرو رفته باشند روی هم قرار گرفته و در بعضی قسمت‌ها ۷ تا ۶ قطعه ماهوت بر روی هم دوخته شده‌اند. این پارچه‌ها در نگاه اول بسیار شبیه به پارچه‌های گلدوزی شده رشتی می‌باشند ولی اگر از نزدیک خوب به آن نگاه کنیم تفاوت آن‌ها کاملاً قابل مشاهده می‌باشد.

زمان ساسانیست. بر روی این پارچه خروس بزرگی با رنگ‌های الوان دیده می‌شود که درون آن دایره نقش گردیده است. یک قطعه دیگر پارچه‌ای مربوط به همین دوران در موزه کورنت کوب برلین موجود است. این پارچه در گذشته برای بستن اشیا مقدس در کلیسای برلن به کار می‌رفته و دور آن دواوری متقوش دیده می‌شود که سرگراز در آن ترسیم شده و تماماً قلاب دوزیست. تمام این آثار حاکی از رواج قلاب‌دوزی در دوره ساسانی است.

در سال‌های نخست بعد از اسلام نیز نوعی قلاب دوزی در طبرستان (مازندران فعلی) رواج داشت. قلاب دوزی در دوره سلجوقی نیز بسیار مورد توجه قرار گرفت و هنرمندان بسیاری در شهرهای اصفهان، رشت و مشهد نمونه‌های بسیار عالی و زیبایی از خود در این دوره به یادگار گذاشتند.

اوج شکوفایی این هنر در دوره صفوی، افشار، زند و قاجار است. قلاب‌دوزی در این دوره‌ها به «پُرکاری» معروفند. موضوعات رایج در نقوش قلاب‌دوزی در این دوران موضوعات مختلف سیاسی اجتماعی، اقتصادی، دینی، فرهنگ عامه می‌باشند. از نمونه‌های بسیار نفیس می‌توان به یک جفت پرده متعلق به سده ۱۲ه.ق (مربوط به دوره افشار) اشاره کرد که به دستور مخبرالدوله توسط «حسین رشتی» قلاب‌دوزی گردیده است. این قلاب دوزی حداقل ۴ سال به طول انجامید و در نوع خود بی‌نظیر است.

یک نوع قلاب‌دوزی در مشهد رایج است که یکی از ویژگی‌های آن به کارگیری یک رنگ نخ در سراسر طرح می‌باشد.

بعضی این هنر را با قلاب‌بافی به جهت تشابه نام اشتباه می‌گیرند. در صورتی که به طور کلی باهم متفاوت می‌باشند. قلاب دوزی رشت که به رشتی دوزی معروف است یکی از هنرهای اصیل بانوان شهر رشت در حال حاضر است. قلاب دوزی یکی از قدیمی‌ترین صنایع دستی شهر رشت است و عبارت است از تزئین پارچه‌های ارزنده ضخیم از طریق رودوزی. بدین ترتیب که زمینه پارچه به وسیله نخ‌های ابریشمین

تزئین می‌گردد. روی پارچه‌های ضخیم، نقش‌های زیبایی با نخ ابریشمین و وسیله‌ای که قلاب نام دارد دوخته می‌شود. در فرهنگ معین قلاب دوزی عبارت است از دوختن نقش و نگار از ابریشم یا خامه یا رشته‌های طلا و نقشه به روی پارچه با قلاب.

قلاب دوزی هنر دوختن ابریشم است بر پارچه ماهوت.

پیشینه

قدمت این رودوزی زیبا به ۳۳۰ تا ۵۵۰ سال ق.م.باز می‌گردد. باستان‌شناسان طی حفاری‌هایی در منطقه لولان (استان کرمانشاه) نمونه‌هایی از این هنر زیبا کشف کرده‌اند. برحسب نوشته سیدونیدوس، اسقف کلرمن منسوجات بافت ایران در قرن پنجم میلادی به تمام مغرب زمین می‌رفته است. این آثار به همراه اشیا در معابد و کلیساها نگهداری می‌شد چرا که این پارچه‌های ایرانی در اروپا بسیار شهرت داشته و محبوب بودند و دی ماه سال روز شهر سرسبز و بارانیشان را گرامی می‌دارند. به همین بهانه به سراغ یکی از صنایع دستی اصیل این استان به نام رشتی دوزی رفته‌ایم.

رشتی دوزی

نوعی قلاب دوزی

از رودوزی‌های غنی و بسیار زیبای ایرانی «قلاب دوزی» است.